

Studená válka

Historické pozadí a podmínka pro vznik
NATO

Doc. PhDr. Zdeněk Kříž, Ph. D.

Druhá světová válka a její důsledky

Evropa – Postupimská konference: 17.7.1945 – 2.8. 1945

Druhá světová válka končí 2. 9. 1945 podpisem kapitulace Japonska.

Důsledky

1. Mocenský nástup USA a SSSR, definitivní konec dominance evropských států ve světové politice
2. Lidské ztráty - na 60 mil lidí, z toho asi 40 mil SSSR (až 17 - 30 mil vojáků a členů NKVD)
3. Válečné náklady a škody na 1 150 mld. USD

(stíhačka stojí kolem 30 000 USD, strategický bombardér 150 000 USD, vývoj JZ včetně tří prototypů 2 mld. USD, osobní automobil střední třídy kolem 3 000 USD, roční plat kvalifikovaného amerického dělníka byl 2000 USD, levný osobní automobil stál do 1000 USD)

4. Obrat doleva v mnohých evropských státech, vzrůst popularity SSSR.
5. Příznivé podmínky pro instalaci komunistických režimů.

Snaha o globální zajištění míru – OSN – organizace kolektivní bezpečnosti – nástupce SN (1919, 1940, 1946)

Stalinův podíl na vzniku NATO

18. 3. 1949 – Washingtonská smlouva - 12 zakládajících zemí.

Vyvrcholení vývoje 1945 – 1949 – nárůst sporů mezi USA a SSSR ústící ve studenou válku

Vytvořily se předpoklady pro vznik NATO.

Podpora mnoha politiků Západní Evropy a USA versus sílící odpor levice a levicových intelektuálů

W. Churchill považoval vznik NATO za dílo J. V. Stalina, který svojí politikou západ sjednotil.

Stalin měl dle jeho pojetí sjednotit Západ, který ještě v roce 1946 v zásadě odmítal Churchillovy výzvy k úzké alianci anglosaských národů.

Bez aktivního podílu SSSR by se jen stěží podařilo překonat americký izolacionismus.

Po skončení války převládaly v USA hlasy, že USA by se měly z Evropy stáhnout.

Severoatlantická aliance vzniká na pozadí studené války.

NATO je produkt studené války.

Na rozdíl od Varšavské smlouvy ji bylo schopno přežít.

Proč???

Badatelské přístupy ke studené válce

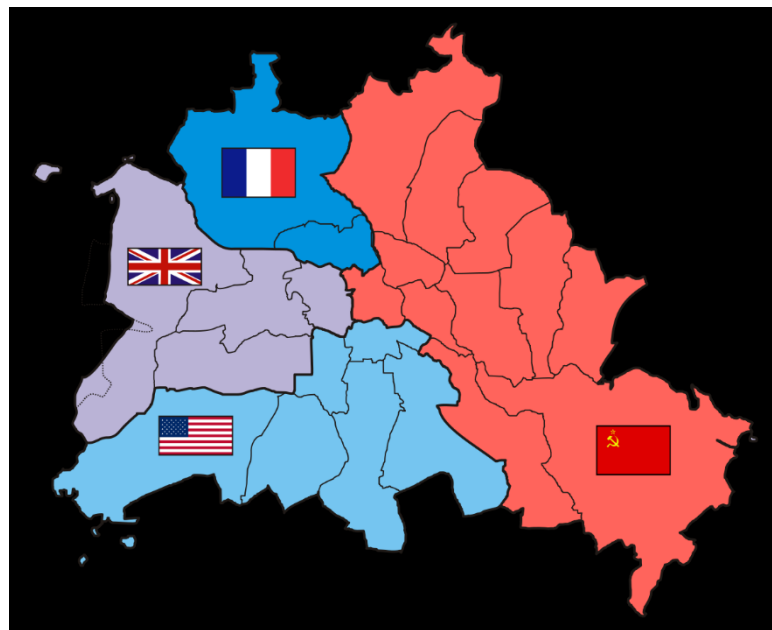
1. Interpretace – příčinou je expanzivní charakter zahraniční politiky SSSR. Tradiční způsob.
2. Interpretace – příčinou je expanzivní politika USA, monopolizovaly okupaci Japonska, vyloučily SSSR z vlivu ve Francii a Itálii a rezignovaly na spolupráci se SSSR v Německu. Jedním ze zdrojů revizionizmu, kromě neomarxismu, je i gaullismus, který tvrdí, že instituce západního světa jsou přizpůsobovány americkým potřebám.
3. Interpretace – jde o logické vyústění existence pouze dvou velmocí. Neklade důraz na chování mocností ale na strukturu systému.
4. Jde o přirozený důsledek existence kapitalismu, který plodí války. Marxistická interpretace.

Problém periodizace: počátek se těžce hledá.

- 1946 Fulton a projev Churchilla, kdy rekapituluje minulé události – **těžko udržitelné.**
- 1947 Trumanova doktrína; Ždanov vystupuje s koncepcemi dvou táborů, míru socialismu a války kapitalismu ve Varšavě.

1948 První berlínská krize a letecký most Západu – nejpozději tady.

Konec: 1990 - Pařížská charta pro novou Evropu nebo
1991 - rozpad SSSR.

Fulton – W. Churchill

*„Od Štětína na Baltu až po Terst na Jadranu byla napříč celým kontinentem spuštěna železná opona. Za touto linií leží všechna hlavní města starých států střední a východní Evropy. Varšava, Berlín, Praha, Vídeň, Budapešť, Bělehrad, Bukurešť a Sofie, všechna tato proslulá města i s obyvatelstvem jejich zemí se ocitla v oblasti, kterou **musím nazvat sovětskou sférou a všechna jsou vystavena nejen té či oné formě sovětského vlivu, ale i vysoké a v mnoha případech rostoucí míře ovládnutí z Moskvy.** Jediné Athény – tedy Řecko se vši svou nehynoucí slávou – mohou svobodně rozhodnout o vlastní budoucnosti ve volbách konaných pod dohledem britských, amerických a francouzských pozorovatelů. Polské vládě ovládané Ruskem se dostalo povzbuzení, aby se neoprávněně zmocnila rozsáhlých německých území a právě probíhá masové vyhánění Němců, jehož hrozivý dosah si až dosud nikdo nedokázal představit. **Komunistické strany, které v těchto zemích byly velice malé, získaly postavení a moc zdaleka přesahující počet jejich členů a ze všech sil se snaží prosadit totalitní vládu.** Téměř ve všech případech byl nastolen policejní stát a prozatím nikde, s výjimkou Československa, neexistuje skutečná demokracie.“*

*„Na základě toho, co jsem u našich ruských přátel za války spatřil, jsem přesvědčen, **že nic neobdivují tolik, jako sílu a k ničemu nechovají menší úctu, než k slabosti, především vojenské.** Z tohoto důvodu ztratila stará politika mocenské rovnováhy své oprávnění. Nemůžeme si dovolit... pohybovat se v mezích nepatrné převahy a tím se vystavovat možnosti, že by někdo mohl podlehnout pokušení a pokusit se o vzájemné změření sil...“*

*„**Budeme-li se neochvějně řídit Chartou OSN a budeme-li vystupovat s vědomím klidné a střízlivé síly, která netouží po cizím území ani bohatství a nepokouší se svévolně ovládat lidské myšlení, spojí-li se všechny britské materiální i morální síly a přesvědčení s vašimi v bratrském svazku, cesty k budoucnosti zůstanou volné nejen pro nás, ale pro všechny, a nejen dnes, ale i po všechna příští staletí.**“*

Winston S. CHURCHILL, Druhá světová válka, sv. VI., Praha 1995, s. 645-655.

Studená válka - význam

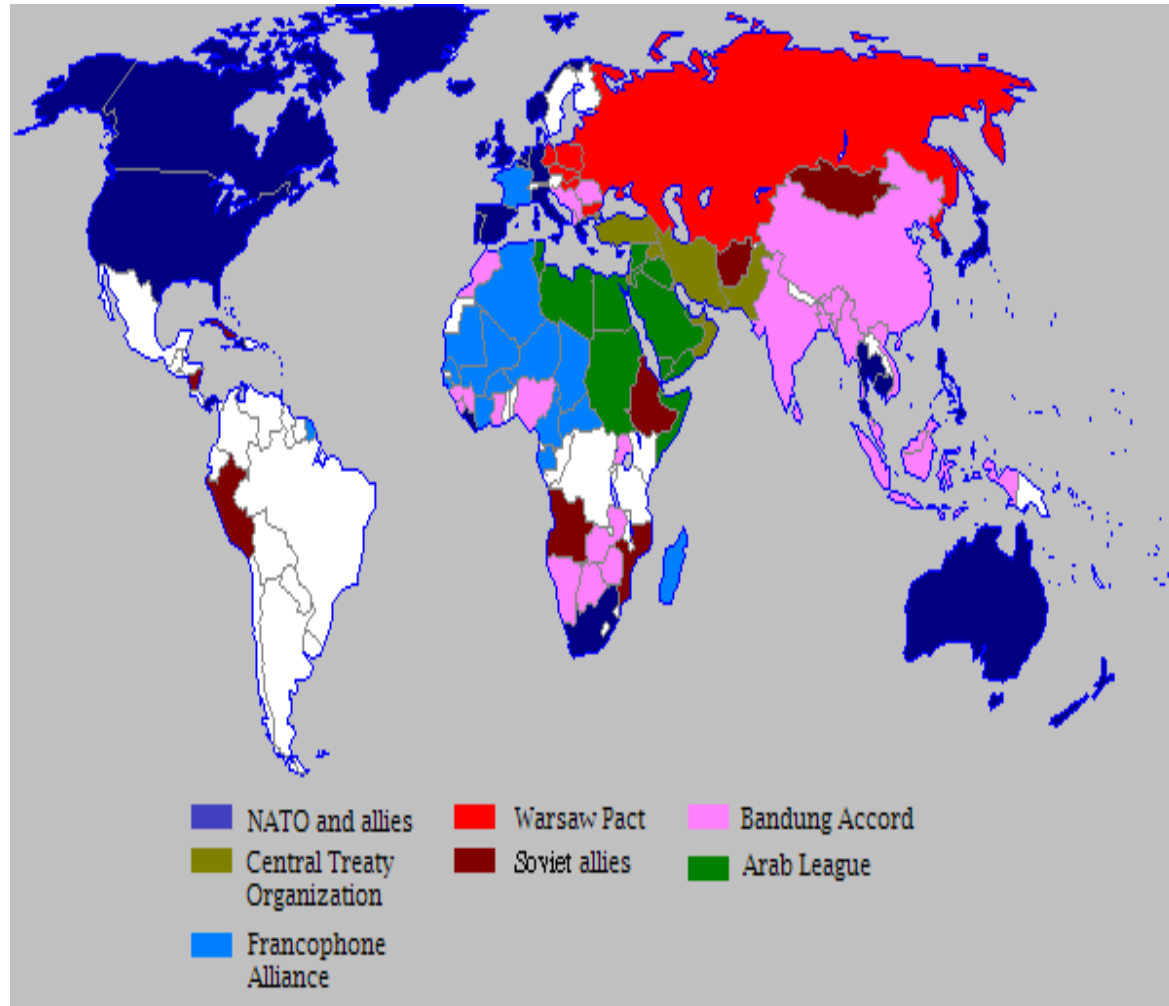
Studená válka:

Zastínila pluralitu mezinárodního napětí (např. Blízký východ, Indie-Pákistán, Čína – Vietnam, Čína – SSSR, Vietnam – Kambodža atd.) .

Zmrazila mezinárodní situaci ve stavu provizória, zejména vzhledem k Německu (Koreji, Číně a do 1975 i Vietnamu)

Naplnila svět extrémně ničivým množstvím zbraní, které stačily ke zničení 50 – 100 planet velikosti Země.

Zablokovala akceschopnost globálních bezpečnostních institucí, zejména OSN.

Poválečná orientace ZP USA a VB

Na konci 2. světové války - USA a VB - projekt OSN. Prioritou zejména pro americkou diplomacii.

Jednání Roosevelta se Stalinem v **Teheránu a na Jaltě (4. 2. 1945 – 11. 2. 1945)** se nesou ve znamení **USA získat SSSR pro tento projekt. Ustupky USA.**

Roosevelt a Stalin hovoří jiným jazykem. R. idealismus naráží na nepochopení u realisty Stalina, který za celým projektem hledá léčku.

Stalin byl uvažován bližší Churchillovi - na podzim 1944 **údajně** nabídl dohodu o vymezení sfér vlivu na Balkáně. Pro SSSR Rumunsko a Bulharsko (90%), pro Západ Řecko (10%), Jugoslávie dalšímu vývoji.

SSSR by dostal jen to co už měl. Formální dohoda nikdy nebyla!!

Myšlenka sovětské sféry vlivu v Jaltě nebyla formalizována, de facto vznikla.

Západu nezbyvá nic jiného (válka) než je tolerovat, i když nesouhlasí.

Sovětská sféra vlivu/sovětský blok – výsledek válečných operací ve 2. sv. válce, nikoli dohod v Jaltě a Postupimi!

Pokud by šlo o sféru vlivu, ve které by státy nevstupovaly do spojeneckých závazků bez souhlasu SSSR, vojensky jej neohrožovaly a ten se nemíchal do vnitřních záležitostí, nemuselo by jít o rozdělení Evropy a ohrožení demokracie.

Stalin ale od počátku (dle svědectví Jugoslávských komunistů od roku 1946) hovoří o potřebě transferu systému, o systémové změně a hlavně ji začal v dobytých zemích realizovat.

Kde končí náš svět?

Komunisté prohráli drtivě volby v Maďarsku a Rakousku.

Sověti a Američané opustili ČSR. Západ přesto znepokojen politikou SSSR, zejména obstrukcemi v OSN.

Sovětský tlak na Turecko s cílem získat vojenskou základnu v Úžinách a snaha o anexi severních provincií Iránu (přelom 1945/46)

Otázka: není cílem SSSR oprášit teze o vývozu revoluce z 20. let?

Hrází dle Churchilla mělo být spojení anglosaských národů - 1946 odmítnut v USA.

Ještě více rezervovaná byla ZE. Komunisté jsou velmi populární v Itálii, Francii a Československu.

Za hlavní úkol se jeví vnitřní konsolidace ZE a ne zadržování SSSR.
ZE chce americkou pomoc. USA za pomoc požadují aktivní podporu rozvoje svobodného obchodu.

Obavy vzbuzuje postoj SSSR k budování mezinárodního ekonomického řádu na bázi MMF, SB a GAAT.

V USA sílí idea podpořit hospodářskou rekonstrukci Západu ne proti SSSR ale bez SSSR. Tato politika se prosadila po roce 1947.

Percepce SSSR

1945 američtí znalci SSSR - **George Kennan** a **Averell Harriman**
(velvyslanec v SSSR) - v jednání se SSSR strategie „něco za něco“.

Kennan – Dlouhý telegram (únor 1946) se domníval, že nedůvěru SSSR není možné rozptýlit – jde o povahu režimu a jeho cíle. SSSR se v B, R, P a M choval jako správce dobytých území (rekvizice majetku, deportace obyvatel, likvidace nekomunistických předáků, nerespektování legitimních exilových vlád) – **obavy Západu o budoucnost této oblasti.**

USA se dle nich měly zaměřit na budování atlantického společenství se zeměmi západní Evropy – velmi revoluční návrh versus.

Proti veřejnost USA - se „strýčkem Joem“ se bude možné domluvit.

Podstatu sovětského režimu a jeho zločiny tehdy chtěl znát málokdo.

Churchill požadoval v roce 1945, aby USA a VB postoupily co nejdál do SE. Odmítnut USA, které si přály dohodu se Stalinem.

USA spokojeny, že se s SSSR dohodly na vzniku OSN (jejich a britský vynález) a že se rámcově dohodly i na správě a osudu Německa (Postupim). Uspokojení USA podporoval i jaderný monopol.

Truman - po Postupimi přesvědčen, že se Stalin bude respektovat dohody z Jalty, tj. právo národů vybrat si vládu, jakou uznají za vhodnou a vojenskou pomoc proti Japonsku.

Sovětská politika na počátku studené války

Stalin již v letech 1945/46 (svědectví Jugoslávských komunistů - Milovan Đilas) hovořil o nutnosti nastolit v jím obsazených zemích vlastní společenský systém.

Sovětizace obsazených zemí byla dle dnes přístupných pramenů Stalinova koncepce, jež se zformovala už v době, kdy pokračovala spolupráce se Západem.

Nešlo o reakci na SV. Nejprve byl počátek sovětizace (Polsko 1945, potom studená válka).

V Polsku, Maďarsku, Rumunsku a Bulharsku jsou dosazeny levicové vlády přátelsky nakloněné SSSR.

V případě Polska se USA a VB musely spokojit s doplněním lublinské vlády politiky z emigrační vlády v Londýně a se slibem svobodných voleb.

Co bylo alternativou?

Jenom válka s SSSR – obecně nepřijatelné!!!

SSSR vyvíjí tlak na Turecko, požadují územní ústupky a revizi statutu Úžin.

USA v roce 1946 na žádost turecké vlády reagují vysláním křižníku do Egejského moře.

Sovětské požadavky ustaly, nicméně napětí zůstalo.

Novikovův telegram (velvyslanec SSSR v USA, září 1946) – zpracován z nařízení Stalina a poslán do Moskvy. Za narůstající nepřátelství mohou USA a VB.

Jeich politika odráží agresivní povahu světového imperialismu s cílem získat světovládu. Ohniskem jejich sváru se ale stane BV.

Dodnes hojně citován revizionistickými autory – Stalinova propaganda úspěšná.

Trumanova doktrína a Marshallův plán

V roce 1947 SSSR a jeho pátá kolona likviduje zbytky demokracie v Maďarsku, Bulharsku a Rumunsku.

Komunisté falšují volby v Polsku - porušení dohod z Jalty a Postupimi, tam se Stalin zavázal výměnou za respektování komunisty ustavené vlády v Lublinu provést svobodné volby. Předseda vlády Mikolajczyk uprchl a jeho lidová strana je rozpuštěna.

Snahu Západu o hospodářskou obnovu - hráz krajně levicovým tendencím.

Truman se rozhodl **podpořit Turecko** (pod tlakem SSSR) a **převzít britské závazky v Řecku** (občanská válka mezi komunisty a monarchisty – 1946 - 1949).

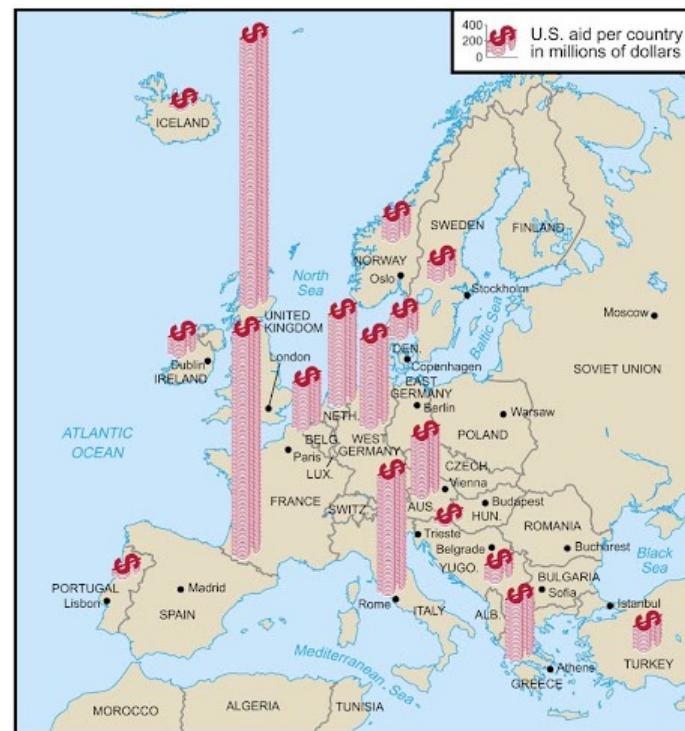
Březen 1947 - žádost Kongresu o podporu 400 mil USD - chladné reakce, projev považován za příliš agresivní (**kritizuje jej i Kennan**) – **strategie zadržování komunismu na světě.**

Všeobecnou podporu získal až program z června 1947 – program hospodářské obnovy, Marshallův plán - **do konce roku 1952 poskytnuto 13 mld. USD** (nakonec ne jen pro Evropu).

V rámci GAAT – proto USA vážně nepočítají, že se jej účastní SSSR.

Strategie bez SSSR ale ne proti SSSR. Sověty ovládané země a Finsko účast na MP odmítly.

Naplnila se Kennanova slova „kde vládnu Sověti, náš svět končí“.

Rozdělení Německa

Stalin 1946: Německo musí být získáno. Dvě překážky.

1. Brutalita s jakou RA postupovala v jí obsazovaných územích. Mezi lety 1945 – 1947 bylo znásilněno na 2,5 mil německých žen. Důsledek: nepřátelské postoje Němců, které přetrvávaly hluboko do druhé poloviny 20. století.

2. Postoj spojenců. Jednostranný postup SSSR ve východní a střední Evropě nutí k ostražitosti. Snaha o konsolidaci vlastních okupačních zón.

Poté, co Němci pochopili možné důsledky ovládnutí Německa Stalinem podporují západní postup.

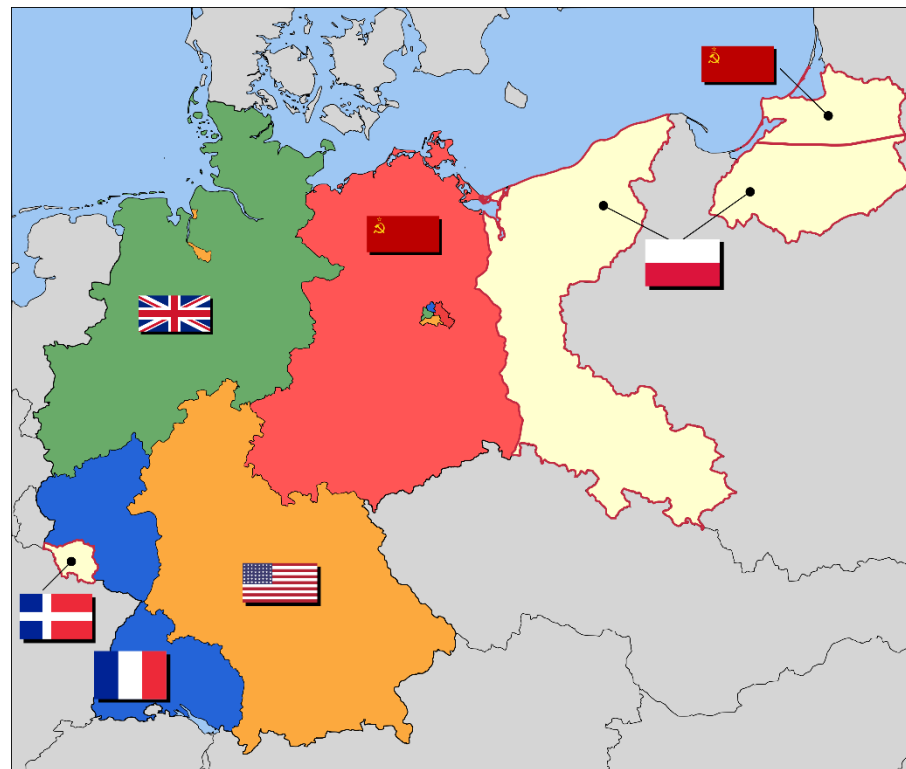
Spor mezi Západem a Sovětským svazem o provedení měnové reformy. Nakonec proběhla odděleně v západních okupačních zónách a zóně sovětské.

1947 - Bizonie (USA a VB). Jedním z hlavních cílů bylo vytvoření předpokladů pro hospodářskou obnovu válkou zničeného Německa. Zahájeno budování institucí.

K Bizónii se dubnu 1949 připojila Francie (Trizonie).

Sársko mimo SRN až do 1. ledna 1957 (referendum).

Přes Bizónii a Trizónii nakonec vznikly dva německé státy – **SRN a NDR na podzim roku 1949.**

Pozice USA ve studené válce

Bipolarita – USA versus SSSR, Velká Británie není třetím to party po rozhodnutí dekolonizovat a rozpustit impérium.

Úpadek dalších mocností: VB, Francie, Japonska, Německa a Itálie.

USA vzešly z války nesmírně posíleny.

Vysoký veřejný dluh – 120% HDP – dluží sami sobě!

Relativně nízké ztráty (400 000 lidí), vedení boje mimo území USA.

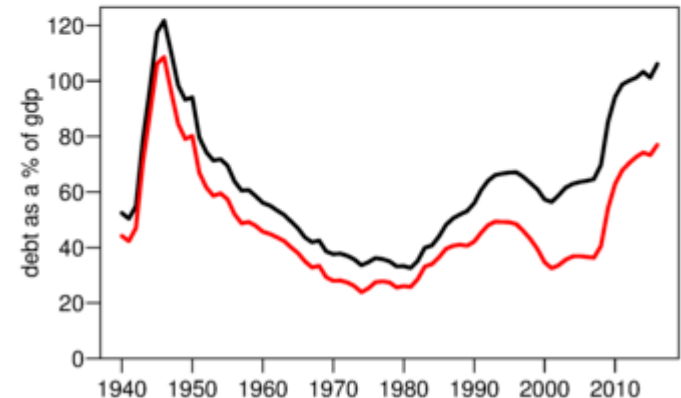
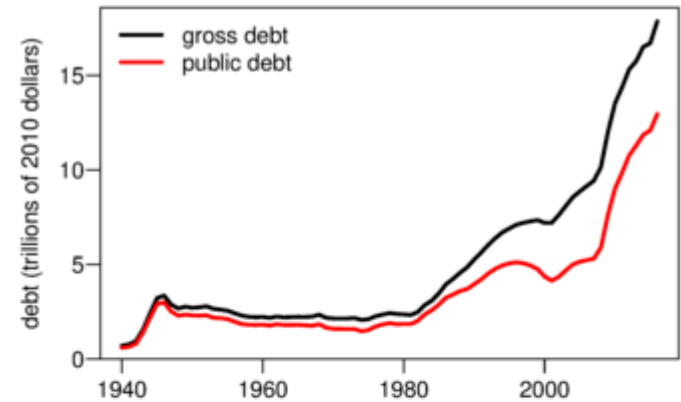
Rozsáhlá demobilizace (10 000 000 vojáků) – dodatečné zdroje pracovní síly – ženy zůstaly většinou na trhu práce!

Po konverzi průmyslu, odstranění státní regulace zavedené za války a celkové liberalizaci ekonomiky produkuje USA na konci 40. let téměř 50% celoplanetárního bohatství, obhospodařují dvě třetiny zlatých rezerv a mají převahu ve vědě a technice.

Americká veřejnost věří, že zvítězil americký způsob života.

USA mají zájem na formování prostředí pro světový obchod.

Spojené státy jsou světovou jedničkou jak v ekonomické, tak vojenské rovině (**monopol na JZ a víra, že si jej uchovají dlouho**).

Demobilizace v USA

1944 v USA přijata formou zákona **Deklarace práv vojáků** – program podpory demobilizovaným příslušníkům US Army (půjčky, stipendia a studium)

Zrušení povinné vojenské služby, pokles obranných výdajů (ze 76 mld. USD na rok 1945 na 11,5 v roce 1947. Výdaje na obranu se zvětšují až od roku 1947.

1945 – 11,5 mil vojáků, 1947 1,5 mil vojáků.

V Japonsku 5 divizí, v Německu dvě americké divize a v Rakousku 1 brigáda.

V USA vládne opojení atomovou zbraní – zánik masových armád.

Podobně klesají početní stavy VB a Francie. Francie má většinu sil vázanu v Indočíně.

Přestože rozdělení v Evropě bránu jako fakt, v roce 1947 ještě není SSSR považován za protivníka.

Za hlavní hrozbu je nadále považováno Německo, vůči kterému Francie a VB podepisují v roce 1947 Dunkerskou smlouvu.

Platná 50 let, spolupráce v případě německé agrese.

Pozice SSSR

SSSR - ekonomický trpaslík s obřím vojenským kyjem.

Obrovské ztráty pracovní síly – při sčítání lidu v roce 1950 měl SSSR jen 178 mil obyvatel, přes anexi Baltských států, Podkarpatské Rusi, Besarábie, severní Bukoviny a východního Polska, Kuril a malé části Mandžuska.

Ztráty kolem 27 mil lidí (nejméně 17 mil vojáků).

Ještě v roce 1959 připadalo na 1000 žen jen 633 mužů (věk 35-44let), problémy pro hospodářství i průmysl. Nezamýšlený důsledek: emancipace žen.

Zničeno 1710 měst, 70 000 vesnic, 32 000 průmyslových podniků, 62 000 km. železnic, 16 000 lokomotiv. Ztráta 65% koní (7 mil z 11,6), zničeno 137 000 traktorů, 49 000 kombajnů, 40 000 nemocnic, 84 000 škol.

Otázka spolehlivosti dat - lze rámcově věřit. Nezávisle ale ověřena nebyla.

Byly zničeny nejnávštěvnější části SSSR, přes které několikrát přešla fronta.

Jenom jedna země utrpěla větší relativní ztráty – Německo, které bylo zničeno celé.

HDP SSSR - 10 – 20% HDP USA z roku 1945.

Tehdy se operovalo s 30% - 50%, což opakovalo i mnoho západních autorů ještě v 80. letech

Demobilizace v SSSR

Sovětská armáda zůstává ve všech zemích kam se probíjela s výjimkou ČSR, z které se recipročně stahuje jak SSSR, tak USA.

Demobilizace probíhá od července 1945 do ledna 1948.

V roce 1945 – 11 mil vojáků (bez NKVD), 1948 propuštěno na 8, 5 mil. Povolávání nových ročníků, **takže SSSR má ve zbrani 5 – 5,5 mil vojáků v roce 1948.**

SSSR má 200 divizí, vybavených moderní technikou a vedených vojáky s bohatými bojovými zkušenostmi.

Pozemní síly byly ve srovnání s protivníky relativně nejsilnější v historii SSSR.

Problémy v letectvu. Zaostávání za Západem v tryskových motorech, radiolokaci a aerodynamice.

Snaha získat nov technologie: u Němců a od spojenců. **Západ dodává SSSR nejmodernější zbraně ještě v roce 1946 – kopírování, motory do MIG – 15.**

V letech 1945 – 1948 zaostávání SSSR největší.

USA ale mají jen několik použitelných jaderných bomb a hlavně SSSR není chápán jako protivník.

Satelité: armády dle sov. vzoru. Systém poradců (ČSR) nebo instalace sovětské generality (Polsko).

SSSR se orientuje na kvantitativní převahu – po celou SV.

coloraaa.rajce.net

Překonání amerického izolacionismu

Na přelomu let 1947/1948 - Sověti začínají být pomalu chápání jako bezpečnostní hrozba.

Rozdělením Evropy SSSR pohltil území s 25 mil. obyvateli a obklopil se pásmem satelitů sahajícím až do střední Evropy – obavy z budoucnosti.

Z britské iniciativy byla zahájena jednání o vzniku „Západní unie“.

Převrat v ČSR v únoru 1948 sice nemění poměr sil, avšak vzbuzuje obavy.

SSSR zahájil nátlak na Norsko s cílem vnutit mu princip omezené suverenity. Finsko se v roce 1947 sovětskému tlaku ubránilo.

Jednání o vzniku **Bruselský pakt (březen 1947)**, Západní unie prokázala ochotu k akci při zajišťování své bezpečnosti. Organizace vzniká roku 1948.

Belgie, Francie, Lucembursko, Nizozemsko a Velká Británie.

Problém sčítání nul, otázka zapojení USA.

V USA je ale nutné překonat izolacionismus a zásadu G. W. o nevstupování do aliancí s evropskými zeměmi v době světového míru.

V USA ale mezi politiky sílí hlasy, že je nutné se sovětské hrozbě postavit.

Vandenbergova rezoluce

Již od jara 1948 konzultují USA, VB a Francie možnosti spolupráce v rámci Západní unie – rozhodnutí vybudovat kolektivní bezpečnostní organizaci v oblasti S. Atlantiku.

Americké vojenské kruhy - angažmá Šp., Niz., Dán, Islandu, It, a Port.

Vstup USA do ZU nereálné. Problémem je otázka formy zapojení USA.

SSSR ztrácí mimo pokrokovou veřejnost poslední zbytky popularity.

Odmítnutí MP, sovětizace VE, rozsáhlá špionáž proti USA a agresivní rétorika – **z problémového spojení je nebezpečný protivník.**

Republikáni (většina v Kongresu od 1947) ale nechtěli poskytnou šanci dem. prezidentovi na další zahraničněpolitickou iniciativu.

Řešení: Vandenbergova v Senátu (poměr hlasů 64:4) 11. června 1948 č. 239

Senát doporučuje prezidentovi co má udělat – **založit NATO!!!**

11. 6. 1948 – jednání o spojení začínají oficiálně.

Vznik NATO

SSSR vytvořil pro jednání příznivou atmosféru – **24. 6. 1949 zahájil blokádu Berlína s cílem vytlačit z něj Západ – reakce: letecký most.**

Jedná se o teritoriálním záběru organizace, USA odmítají vstup do Západní unie a uvažují o začlenění států od Š po I.

Koncem října 1948 dosaženo shody. Název severoatlantický navrholo Nizozemí. Po prezidentských volbách v listopadu 1948 začala v prosinci jednání o textu smlouvy.

Debaty o článku 5. Senát odmítá formulaci, že státy podniknou kroky, které budou nutné, protože to v žargonu znamená vyhlášení války, jež přísluší právě Senátu.

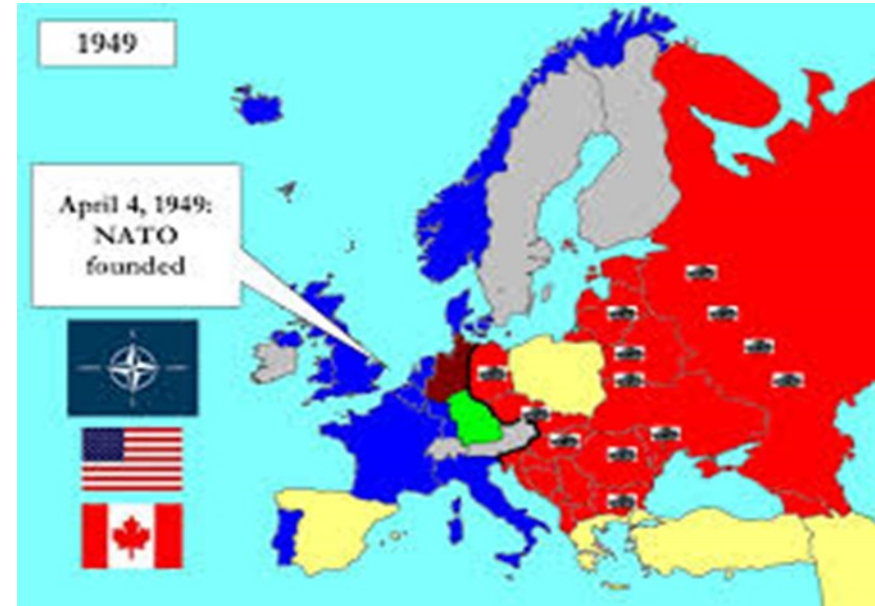
Kompromis: kroky, které státy budou považovat za nutné.

Debaty čl. 6., Francie prosadila, že se vztahoval i na alžírské departamenty.

Ze strat. důvodů i Portugalsko (Salazar, rozpor s hodnotami).

4. 4. 1949 podpis Washingtonské smlouvy – 12 zakládajících členů: USA, Kanada, VB, Francie, Nizozemí, Belgie, Lucembursko, Portugalsko, Itálie, Norskem, Dánsko a Island.

Potřeba naplnit deklaraci konkrétním obsahem.

Evropská bezpečnostní architektura

Počátek 50. let – doformování jádra současných bezpečnostních institucí.

Další vývoj na pozadí SV.

Organizace kolektivní bezpečnosti

OSN – průběžný kámen akceschopnosti – Korejská válka – 1953-1956.

Organizace kolektivní obrany

Organizace Bruselské smlouvy – 1948 – od 1954 – ZEU.

Severoatlantická aliance – 1949.

Varšavská smlouva – 1955.

Mezinárodní bezpečnostní režimy

Další literatura nad rámec povinné ke kurzu

Luňák, Petr (1997): Západ. Spojené státy a Západní Evropa ve studené válce. Praha.

Nálevka, Vladimír (2000): Světová politika ve 20. století I. Praha: Aleš Skřivan ml.

Plechanovová, Běla – Fidler, Jiří (1997): Kapitoly z dějin mezinárodních vztahů 1941 – 1995. Praha.